

УДК 1(130.2).303

DOI: 10.30840/2413-7065.2(71).2019.172382

УКРАЇНОЗНАВСТВО: ВІД ІДЕОЛОГІЇ ДО ПОЛІТИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ

Валерій ДЕХТЯР

orcid.org/0000-0002-9943-6810

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу соціальної та культурної антропології НДІУ

Анотація. Статтю присвячено проблемі дисциплінарної реактуалізації українознавства в контексті сучасних наукових викликів. Новочасні ідеали наукової раціональності стають усе більш проблемними. Трендом сучасної критики науки стає викриття ідеологічних засад наукового виробництва. Політичний процес часто стає причиною появи нових наукових дисциплін, визначальним чином впливає на формування предмета досліджень. Українознавство як дисциплінарний комплекс має на собі виразний відбиток специфічної соціальної і політичної ситуації ХІХ століття, пов'язаний з перетворенням національної ідентичності на базову. Визнання ідеологічної генези українознавства, його предмета та характеру дослідження не повинно рівночасно призводити до прийняття ідеології як непозбавного супутника українознавчого наукового виробництва.

Порушується питання необхідності критики умов власної можливості в українознавстві. Підкреслюється важливість інтелектуальної свободи та наукового етосу для збереження наукового імунітету. Ідентичність як предмет українознавства мусить розумітися не як стан, а як процес. Це дасть можливість перенести акцент з минулого на сьогодення.

Ключові слова: ідеологія; політика науки; критика науки; наукове виробництво; політика ідентичності; українознавство.

UKRAINIAN STUDIES: FROM IDEOLOGY TO IDENTITY POLITICS

Valerii DEKHTIAR

Candidate of Philosophical Sciences, senior research fellow
of the Department of Social and Cultural Anthropology of RIUS

Annotation. The article is dedicated to the problem of disciplinary revival of Ukrainian studies in the context of modern scientific challenges. Modern ideals of scientific rationality become increasingly problematic. The trend of contemporary criticism of science is to disclose the ideological foundations of scientific production. Political processes often become the cause for the emergence of new scientific disciplines, decisively influencing the formation of the subject of the research. Ukrainian studies as a disciplinary complex bear the expressive imprint of a specific social and political situation of the 19th century, associated with transformation of the national identity into the basic one. Recognition of the ideological genesis of Ukrainian studies, its subject matter, and the nature of the research should not simultaneously lead to the adoption of ideology as an indisputable companion of the Ukrainian studies scientific production.

The question arises of the need to criticize the conditions of Ukrainian studies' capability. The importance of intellectual freedom and scientific ethos for the preservation of scientific immunity is emphasized. Identity as a subject of Ukrainian studies should be understood not as a state, but as a process. This will give the opportunity to shift the emphasis from the past to the present.

Key words: ideology; science policy; criticism of science; scientific production; identity politics; Ukrainian studies.

© Дехтяр В.

Від початку Нового часу ідеалом наукового виробництва було продукування позаконтекстуального знання. Усі науки, й гуманітарні зокрема, приймаючи цю ідею, висували критерії наукової верифікації знання, розробляли процедури його епістемологізації, семантизації й формалізації, розриваючи зв'язок знання з досвідом і, навпаки, встановлюючи кореляцію з апіорними умовами. Відтак, приміром, теза «Відповідь на питання залежить від часу постановки питання» мусила б розглядатися як украй релятивістська, навіть провокативна, і вже точно не відповідна зазначеному ідеалові.

Наука – це вихід в об'єктивне і позачасове, натомість релятивізація, контекстуалізація та ідеологізація відсилають радше до політичного, з яким наука воліла б уникати будь-яких констеляцій чи й навіть випадкових асоціацій. Проте зусилля французьких філософів останньої третини ХХ століття (Р. Барт, М. Фуко, Ж. Деріда, Ж.-Ф. Ліотар та ін.) не минулися безслідно і в сучасній гуманітаристиці воленс-ноленс перемогла думка, що процес продукування наукового знання виявляється неминуче вплетений у множину владних відносин, внаслідок чого останні інколи вирішальним чином впливають на прописування прескрипцій, встановлення того чи того режиму істинності або організують і дезорганізують дискурсивні формації, специфічно обумовлюють оптику наукового бачення, залишаючи в полі дослідження численні «сліпі плями».

Визнання неунікненності міцно злютованої мат(р)иці «влада-знання» (*puvoir/savoir*) потягло за собою необхідність розширення режиму толерантності в науковому виробництві,

що, звісно ж, знизило рівень наукових домагань в гуманітаристиці. Чим негайно скористалася політична філософія, здавалося б, остаточно підважена в ХІХ столітті тодішньою передовою наукою. Відтепер усі без винятку соціальні й гуманітарні науки мають у своєму джентльменському наборі невеличке «політично-філософське алібі», що засвідчує подолання цими науками логоцентризму, евроцентризму, андроцентризму та інших пережитків епохи кондового наукового оптимізму. Тож сьогодні ми маємо домінування «слабких» наукових програм з чутливішою оптикою та украй невисокими домаганнями щодо істинності чи нормативності знання. Ба більше, можна говорити про те, що значну частину науково-дослідницького ресурсу було кинуте саме на доведення обґрунтованості пониження домагань, критику застарілого панраціоналістичного оптимізму, ревізію попередніх «сильних програм» з їхньою наступною обов'язковою деконструкцією [3, р. 122 etc.].

Інакше кажучи, ідеали новочасної науки, що попри свою недосяжність тривалий час надихали науковців, у пізньомодерну добу зазнали нищівної критики. Спроба врятувати наукову дискурсивність, не дати їй розчинитися в релятивістському дискурсі політичного змусила наукову спільноту вдатися до кроків, які легітимували присутність у науці дифузних зон предметної невизначеності [5, р. 247–249] та санкціонували використання амбівалентної мови наукового опису, подеколи занадто близької до художньої метафорики. Такі компромісні підходи попри все залишали за наукою дискурсивну автономність як гарантію опірності тискові

релятивізму політичного, принаймні на рівні ретроспективних референцій до найвідоміших «сильних програм», як-от І. Канта, О. Конта чи К. Маркса, навіть з наділенням досліджуваного суб'єкта «контекстуальною» тілесністю та «партикулярним» несвідомим, пониженням його статусу до актора чи актанта тощо. Проте й такі компроміси можуть виглядати марними з огляду на методологію аналізу наукового виробництва, запропоновану в межах т. зв. «науково-технічних досліджень» (Science and Technology Studies, STS) або «соціальних досліджень науки» (Social Studies of Science), що не лише знімала протиставлення суб'єкта та об'єкта, урівнюючи їх у статусі, але й розглядала їх розрізнення як продукт політичного чи радше ідеологічного виробництва [6, р. 65].

Навіть природничі науки (Science) виникають та існують винятково в межах соціальних структур та практик. Годі й сподіватися, що гуманітаристику (Humanities) ця доля могла б якось оминати. Тож постання й розвиток природничих та гуманітарних наук, їхнє дисциплінарне розмежування не лише мають на собі відбиток історичної випадковості, ба більше, траєкторії розвитку усіх наук, є ефектом заплутаних соціальних та політичних відносин. Отже, концепти, через які лише й здійснюється наукове пізнання, є лише соціотехнічними збірками, що поєднують у собі матеріальність речей і нематеріальність знаків. Наукове виробництво продукує знання, роблячи видимими розрізнення, проте сам процес наукового виробництва вже є результатом практичної діяльності «гетерогенних мереж»: людей і речей (не-людей, nonhumans) [4, р. 186]. Причому «діяльність» чи «активність»

останніх виявляє себе не через наділення їх антропоморфними рисами чи й взагалі містифікацію, а через потлумачення «активності» як здатності чинити вплив на опис та розуміння вже самим фактом своєї присутності (на тлі того, що відсутнє і самою своєю відсутністю надає сенс присутньому) [5, р. 74–78]. Така активність може бути пояснена через юридичний термін «діяння», що означає не лише дію, а подеколи утримання від дії («халатна бездіяльність»). Сам факт наявності чи присутності проводить роботу розрізнення, робить щось видимим і «доречним», включаючи його в матеріально-семіотичну мережу, породжуючи «очевидність», яку науковець «зчитує», запускаючи процес наукового виробництва.

Тож «глибока» оцінка стану наукової дисципліни, її поточних завдань, критика досягнень, навіть аналіз умов «виживання» та переформатування мусили б здійснюватися не стільки через наближення її до ідеалу науковості, відповідності штивним критеріям істинності, процедурам епістемологізації та формалізації, скільки через викриття прихованого контексту, що дає можливість продукувати «універсальне знання», «натуралізуючи» його виробництво.

Для українознавства як комплексної дисципліни прийняття такого підходу означає визнання тих умов можливості його наукового виробництва, що завжди воліли б залишатися неназваними, оскільки їхнє оприявлення підривало б науковий статус дисципліни, ставило б під сумнів саму можливість наукової безсторонності, давало б скептикам та опонентам забагато аргументів «проти». Йдеться навіть не тільки про політичний та ідеологічний статуси

українознавства, відповідно до новочасного ідеалу науковості, несуміщувани зі статусом науки. Мовиться про значно більше. Українознавство (як і будь-яке «народознавство») від часів своєї появи є не лише продуктом політичного процесу та ідеологічного виробництва, але умовою можливості та онтологічною матрицею такого виробництва. Те, що «народознавство» передувало винайденню «народу», сьогодні може сприйматися як трюїзм. А ось те, що воно саме є продуктом [випадкової] констеляції, що склалася у вирі політичної боротьби всередині «неполітичної» науки – приміром, боротьби східноєвропейських науковців за статус «історичності» власних народів в піку безапеляційному гегелівському присуду [1, р. 247], – тема мало розроблена.

Інакше кажучи, предмет своєї наукової опіки українознавство не взяло зі спостережуваного довкілля, а ретельно (або навпаки – доволі спекулятивно) сконструювало його, оскільки саме воно (українознавство/народознавство) постало (чи було «приготоване») як інструмент для виконання подібного «завдання». Ясна річ, «завдання» це не мало скільки-небудь усвідомленого характеру і являло собою радше спонтанну спробу намацати вихід із конкретної історичної ситуації. Хоча іноді вдалий сусідський приклад міг бути вирішальним для віднайдення способу вирішення «завдання» («Молода Німеччина» – «Молода Польща» – «Молода Україна» чи сокілський рух).

Що було вирішальним для становлення народознавства, і то не лише українського? Вочевидь, утривалений, але дедалі все більш помітний занепад двох базових ідентичностей домодерного

суспільства – релігійної та підданської. Цей занепад хибно було б тлумачити винятково через розгортання секуляризації чи ідеї громадянських прав і свобод замість станових вольностей. Хай там як, але конфесійна належність та підданство, що вирішальним чином вписували людину у домодерний соціальний простір, радикально послабили, через що станова належність, конститутивна для повсякденного буття, виявилася немовби завислою в повітрі. І хоча К. Маркс чи Ж. Прудон доклали чималих зусиль для проведення нової демаркації на основі станової (чи класової) належності, цю битву виграли не вони, а, до слова, той-таки Фрідріх Ліст, чия роль у національному об'єднанні Німеччини (а відтак у перетворенні національної ідентичності у домінуючу) важко переоцінити. Тож базовою для реінтеграції соціального простору в умовах швидких соціально-економічних змін XIX століття стала національна ідентичність, яка доволі успішно виконала своє «завдання» попри наявність численних східноєвропейських аутсайдерів (серед яких були й українці). Швидкі зміни, що відбулися мало не протягом кількох десятиліть позаминулого століття, дадуть підстави пізніше говорити про «винахід націй» або принаймні про «постання модерних націй». Такий слововжиток мав своїм наслідком два ефекти: 1) уневажнювався факт існування домодерної національної (етнонаціональної) ідентичності – стверджувалася його незначущість та епіфеноменальність; 2) аутсайдерів було недиференційовано віднесено до категорії «щенипосталих», «розтягнутих-учасів-в-своєму-становленні» і т. ін. Білоруси і кашуби, русини і кримські татари у структурі народознавчого комплексу

викликали інтерес у дисциплін не вище рівня етнографії. Звідси Кримський ханат стає предметом мало не археографічного інтересу, тоді як Київська держава (чи Русь) слугує привілейованим знаряддям ідеологічного виробництва, Велике князівство Литовське надовго залишається лише епізодом у білоруській етнічній історії, а ретельна увага до цього історичного періоду – «проявом білоруського націоналізму».

«Домодерна» національна ідентичність не була базовою, тобто не продукувала політичних імплікацій, на відміну від релігійної чи підданської ідентичності. Саме тому в XIX столітті, коли було проведено роботу з розрізнення, її було оголошено несуттєвою. Натомість «модерна» національна ідентичність розглядалася вже як цілком осібна, хоча й містифікована (зв'язком з «неіснуючою» домодерною). Її творення було продуктом широкого кола людей – від романтиків до народників. Не всі проекти націєтворення були вдалим (панславизм, ілліризм) і т. ін. Тож певний відтинок часу протягом XIX століття розглядався як «період відкритих можливостей», протягом якого можна було встигнути: 1) запропонувати свій проект, 2) мобілізувати усіх охочих на його розбудову, 3) занепасти проект, 4) долучитися до розбудови іншого проекту, більш вдалого і засяжного, 5) не розрахувати сили і не встигнути розбудувати проект протягом зазначеного періоду, залишивши химерну перспективу добудувати його у майбутньому, щойно знову з'явиться таке «вікно можливостей».

Перемога соціалконструктивістського підходу над примордіалістським у питанні постання націй не є перемогою науки над мітологією, а радше результатом

більш витонченого ідеологічного виробництва. Причому продуктом тут є не «нація», що «насправді була створена у XIX столітті, а не існувала завжди», а сам «соціалконструктивізм» як методологія, конститутивний принцип проведення розрізнення. Завдяки цьому народознавчий дисциплінарний комплекс здобував чіткий дороговказ своєї науковості – територію, де народознавство може працювати, не боючись звинувачень у ненауковості. Адже якщо предмет наукового вивчення (тобто націю) ще не сконструйовано, то й вивчати тут нічого.

Міт віковичного існування нації поборювався ідеологізованою концепцією її поетапного творення у модерну добу. Причому ідеологія тут виявляла себе і через концепт нації (байдуже, вічної чи винайденої, важливо, що принаймні його модерній версії приписувалися певні трансісторичні прагнення), і через фігуру «націотворця»-візіонера з певним «завданням» та покликанням. Успіх націєтворення XIX століття надав можливість у майбутньому розглядати той період як точку відліку або точку легітимації всіх народознавчих дискурсів в їх найширшому розумінні.

Продуктом домінування соціалконструктивістської методології у питанні постання націй є фактичне роздвоєння сучасного народознавства (й українознавства зокрема), на яке воно безстрашно заплющує очі: прийняття нації за нативний феномен, що створює ілюзію безпроблемності предмета дослідження (здобуток народознавства XIX століття), за рівночасного визнання методологічних новацій XX століття, які лише й дають можливість під сучасну пору здійснювати актуальні наукові маніпуляції з предметом дослідження.

Не вдаватимемо, що ситуація є така одномірна – «модерністи» проти «традиціоналістів». Час від часу дисциплінарний комплекс зазнає критики і з боку кола умовних «постмодерністів». То, приміром, заперечуються претензії національної історії. Ще більше критики зазнає її спопуляризована й дидактична версія у вигляді «шкільної історії». Нелегітимним оголошується зв'язок історичних студій з «державним замовленням». То здійснюється замах на здобутки національної «віктимології» («романтичний» період становлення народознавства незворотно позначився на розбудові мартирології як значущої частини будь-якого національного проєкту) за рівночасного заклику до «більш оптимістичного» історіописання.

Ситуацію вирівнює той факт, що і «традиціоналізм», і «модернізм», і навіть «постмодернізм» у народознавстві однаковою мірою є продуктами ідеологічного виробництва. Що прямо веде до необхідності усвідомлення безпідставності метакритичних претензій одних стосовно інших. За таких умов неминучим видається не лише консенсуальне прийняття самого факту ідеологічного виробництва, але й коректна інтерпретація сутності останнього. Звісно, наука мусить продовжувати прагнути вислизнути з лещат ідеології (попри неможливість остаточної втечі). Так, ступені ідеологізації наукових практик сильно різняться й їх не варто змішувати чи прирівнювати. Безсумнівно, правила наукової коректності і далі вимагатимуть оприявнення власної чи чужої ангажованості. Проте треба розуміти, що ідеологічне виробництво запускається самими науковцями, а не є чимось стороннім до наукової діяльності. І що

його запуск не є автоматичним, як це інколи намагаються показати.

Протягом ХХ століття регулярне використання концепту ідеології в різноманітних теоретичних побудовах, особливо в критиці ідеології, призвело до невиправданого збільшення обсягу поняття, через що «ідеологічність» могла бути інкримінована кому і чому завгодно, а ідеологічне виробництво було визнане мало не онтологічною умовою будь-якого соціального ладу [2, р. 47–49]. Прийняття такого розуміння блокує можливість скільки-небудь вільної від ідеології наукової діяльності. І тут важливо спостерегти певний парадокс: так, за бажання ми зможемо віднайти ідеологічну зумовленість, здавалося б, найневиннішої наукової практики. З другого боку, численні наукові практики, навіть за умови викриття їхньої ідеологічності, анітрохи не підважуючись, залишаються дієвими та безальтернативними. Згадаймо, що сам К. Маркс, котрий так переконливо обґрунтував існування класової ідеологічної оптики, продовжував жити життям дрібного буржуа, залишатися сімейною людиною, пророкуючи зникнення як буржуазної родини, так і буржуазного трибу життя вже в іншій реальності – реальності комунізму.

Тож ми мусимо прийняти погляд, що ідеологічне виробництво, на відміну від наукового, не має самостійної цінності. Як критика, так і прийняття ідеологічного погляду потребують свого «алібі» – доказу, що у цьому конкретному випадку ідеологічне виробництво серйозно спотворює наукову картину світу, веде до прямо протилежних висновків і, що найголовніше, існує доволі прагматична версія того, як можна позбутися таких

спотворень. Звісно ж, прийняття такого погляду не буде консенсуальним. Адже «сетинг» окремих дослідницьких проєктів (візьмемо, до прикладу, «політичну семіологію» Роляна Барта) фактично буде порушено і знівельовано. Це ж стосується великої кількості концепцій, що їх можна віднести до критичної теорії у ширшому сенсі.

Ідеологія як присутність чи радше презумпція присутності седиментованої політичної логіки (логіки політичної боротьби) у феноменах, артефактах чи концептах є способом нагадати, що наукові практики здійснюються в соціальному і політичному доквіллі, що кардинальним чином фіксують умови її релевантності (а не лише релевантності її знання). І навіть коли наука конструює спеціальні умови пізнання (приміром, лабораторний експеримент), останні набувають сенсу та визнання лише через мережу складних стосунків, у яких наукова спільнота взаємодіє не лише між собою, але й з тим, що можна було б назвати науковим антуражем. Ідеологія – це не тільки затруєння науки, але й свідомство успіхів останньої. Питання лише в тому, що, як виявилось, успіхи науки заявляють про себе не через справдження новочасних ідеалів науковості, а через продукування різними науковими дисциплінами стохастичних і контрафактичних реальностей, принципово несуміщуваних і неспівмірних. Реальностей, у яких один факт може мати доволі різне, якщо не протилежне, значення. Саме тому, що у кожній реальності цей факт вписано у свою семіотично-матеріальну систему, через яку він, власне, і набуває специфічного значення.

Українознавство є ідеологічним дисциплінарним комплексом. У тому сенсі,

що цю комплексність «зібрано» історично випадково. Передумовою його існування є апіорна презумпція значущості таких досліджень, навіть якщо вони ще не подолали «поріг позитивності» (тобто перебувають на протонауковому рівні). Проте така ідеологічна «збірка» обов'язково має на собі відбиток часу. Тобто щодо неї є чинною теза, згадана наприпочатку статті: *«Відповідь на питання залежить від часу постановки питання»*. Це значить, що питання «Що таке українознавство?», поставлене у ХІХ столітті, тоді ж і отримало свою відповідь у вигляді розбудови історично зумовленої конструкції народознавства. Визнання ідеологічності проєкту українознавства легітимує необхідність регулярної його ревізії, що не може не породжувати серйозних морально-репутаційних проблем для наукової спільноти українознавців. І річ тут не стільки у психологічній проблемі самооцінки, скільки у соціологічному чиннику оцінки з боку інших інституцій та спільнот. Новочасні ідеали науковості продовжують диктувати прецизні критерії науковості пізнання. Політичні та суспільні інститути, навпаки, чекають на прагматичний продукт, що його можна було б невідкладно утилізувати в їхніх виробничих процесах. «Прагматизація» у гуманітарному виробництві, власне, і означає виготовлення ідеологічного продукту.

Тож підсумуймо. Розбудова народознавства була частиною ідеологічного проєкту націєтворення. Функціонування українознавства як комплексної дисципліни має ідеологічний характер, оскільки ця комплексність забезпечується зовнішнім чинником – існуванням та інтересами української національної

держави (звісно, так, як ці інтереси бачать бенефіціари держави). Продукт українознавчого наукового виробництва мірою його прагматизації також переважно є ідеологічним. Картина постає доволі безвиглядна...

Чи є на те рада? Чи можемо ми запобігти перетворенню українця (в кінцевому рахунку) в ідеологічного працівника? Чи можемо знизити ступінь ідеологічності українознавчого наукового виробництва?

Звісно, ми не маємо скидати з рахунків наявність інтелектуальної свободи та наукового етосу. Ретельну фактографію і логічність конклюдій. Проте найважливішим, як видається, мусить бути широке застосування перш за все політичного і тих, що існують в наявних академічних практиках – дискусій та полеміки, і тих, що сьогодні залишилися лише у власне політичних практиках – дебатів (у науковій традиції – диспутів). Проблематизація знання, відхід від зашкарубної дидактики і спекулятивної нормативності, тобто усе те, що робить науку відкритою.

І найрадикальніший крок – послідовна критика власних ідеологічних засад. Як самого проєкту націєтворення, так і апарату його ідеологічного забезпечення (тобто власне народознавства). Результатом такої діяльності буде не втрата українознавством своєї легітимності (як багато хто побоюється), а перехід до нового розуміння предмета: української ідентичності як процесу, а не як стану. Власне, ця процесуальність і реєструватиметься поточним українознавчим науковим виробництвом. Щоб є *Україна, українське, українськість*, задаватиметься не аскриптивно, а прескриптивно, як продукт

роботи українознавців, вислід їхніх дискусій. Мінливий характер предмета не буде проблемою, зникне потреба проведення ідеологічного зв'язку між безпроблемною минушиною і таким непевним сьогоднішнім. Українознавство, переважно занурене у дослідження минулого, відтепер отримає можливість відгукуватися про сьогоднішнє не в ракурсі освячення його великим минулим, а для його проблематизації: як триває процес української національної ідентичності? Як остання співвідноситься з регіональними (крайовими), європейською чи етнічними меншостями ідентичностями? І вкрай важливо, щоб українознавство залишилося вагомим чинником як творення української ідентичності, так і його нормативного розуміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм. Київ: Таксон, 2003. 300 с.
2. Althusser L. On The Reproduction Of Capitalism: Ideology And Ideological State Apparatuses. London, New York: Verso, 2014. 285 p.
3. Latour B. For David Bloor... and Beyond: A Reply to David Bloor's 'Anti-Latour'. *Studies in History and Philosophy of Science*. 1998. Vol. 30. N 1. P. 113–129.
4. Latour B. Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies. Harvard University Press. 2000. 324 p.
5. Latour B. Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory. Oxford University Press, USA. 2005. 301 p.
6. Thorpe Ch. Political Theory in Science and Technology Studies. *The Handbook of Science and Technology Studies* / Edward J. Hackett, Olga Amsterdamska, Michael Lynch, Judy Wajcman, editors. 3rd ed. Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press, 2008. 1065 p.

REFERENCES

1. GELNER, E. (2003). *Nations and Nationalism; Nationalism*. Kyiv: Takson. 300 p. [in Ukr.]
2. ALTHUSSER, L. (2014). *On The Reproduction Of Capitalism: Ideology And Ideological State Apparatuses*. London; New York: Verso, 285 p. [in Eng.]
3. LATOUR, B. (1998). For David Bloor... and Beyond: A Reply to David Bloor's 'Anti-Latour'. *Studies in History and Philosophy of Science*, Vol. 30 (1), pp. 113–129. [in Eng.]
4. LATOUR, B. (2000). *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Harvard University Press, 324 p. [in Eng.]
5. LATOUR, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press, USA, 301 p. [in Eng.]
6. THORPE, Ch. (2008). Political Theory in Science and Technology Studies. In: E. HACKETT, O. AMSTERDAMSKA, M. LYNCH, J. WAJCMAN, eds., *The Handbook of Science and Technology Studies*, 3rd ed. Cambridge; Massachusetts; London; England: The MIT Press, 1065 p. [in Eng.]

Наука – це вихід в об'єктивне і позачасове, натомість релятивізація, контекстуалізація та ідеологізація відсилають радше до політичного, з яким наука воліла б уникати будь-яких констеляцій чи й навіть випадкових асоціацій. Проте зусилля французьких філософів останньої третини ХХ століття (Р. Барт, М. Фуко, Ж. Деріда, Ж.-Ф. Ліотар та ін.) не минулися безслідно і в сучасній гуманітаристиці воленс-ноленс перемогла думка, що процес продукування наукового знання виявляється неминуче вплетений у множину владних відносин, внаслідок чого останні інколи вирішальним чином впливають на прописування прескрипцій, встановлення того чи того режиму істинності або організують і дезорганізують дискурсивні формації, специфічно обумовлюють оптику наукового бачення, залишаючи в полі дослідження численні «сліпі плями».